

РИНОК ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

О. Р. Шевчук,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правового
регулювання економіки та
правознавства
Тернопільського національного
економічного університету

Фінансові ресурси, які в період функціонування на території України планової економіки належали виключно до публічних фондів, з набуттям незалежності змінили свою правову та економічну природу. Приватна власність та ринкова економіка сприяли розвитку в державі нових економічних правовідносин. Основним джерелом формування публічних фондів коштів стали фінансові результати діяльності суб'єктів господарювання. Фінансові установи на цьому етапі опосередковують рух централізованих та децентралізованих фінансових активів. Проте держава як була, так і залишається основним суб'єктом фінансово-правових відносин. Фінансове законодавство, забезпечене силою державного примусу, окреслює правові основи функціонування фінансової системи держави.

Метою цієї статті є аналіз фінансово-правових відносин, які виникають на ринку фінансових послуг, оскільки найважливіші аспекти формування та розвитку ринку фінансових послуг як цілісної системи не отримали належного висвітлення в науковій літературі, а сам ринок розглядається фрагментарно у світлі банківського, страхового та інвестиційного сегментів.

Проблематика фінансово-правового регулювання ринку фінансових послуг широко обговорюється у науковій літературі. Зокрема, вона знайшла відображення у працях О. А. Данильчука, П. Т. Теги, М. І. Савлука, В. П. Ходаківської, М. М. Агаркова; А. Б. Альтшуллера, М. І. Брагінського, В. П. Грибанова, Л. Г. Єфимової, Р. Давида, К. Цвайгерта, Дж. Гольда, Ф. Вуда, Ф. Канна, Г. Бермана, Дж. Фридланда, Р. Циммерманна, І. Шихата та ін.

Водночас висока динамічність ринкових процесів зумовлює необхідність комплексного розгляду ринку фінансових послуг з використанням системного підходу та розробкою необхідного понятійного апарату й методологічного інструментарію. У працях вітчизняних науковців часто використовуються, без жодної аргументації або визначення, категорії «фінансова послуга» та «ринок фінансових послуг». Досліджуване поняття є одним з елементів множини правових явищ, і законодавець зробив спробу регламентувати діяльність на ринку фінансових послуг одним нормативно-правовим актом – Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг», у якому зазначено, що ринок фінансових послуг – це сфера діяльності учасників ринків фінансових послуг з метою надання та споживання певних фінансових послуг. До ринків фінансових послуг належать банківські, страхові, інвестиційні послуги, операції з цінними паперами та інші, що забезпечують обіг фінансових активів. Однак необхідно відзначити, що в науковій літературі саме поняття «ринок фінансових послуг» як таке не виділялося, а входило до поняття фінансового ринку.

На нашу думку, ринок фінансових послуг – це сукупність відносин продавець – покупець, здійснюваних через фінансову послугу як сферу господарської діяльності, де фінансові послуги спочатку виробляються для обміну або купівлі-продажу.

Для визначення ринку фінансових послуг необхідно спочатку уточнити межі фінансового ринку.

Фінансовим правовідносинам, що регулюються фінансово-правовими нормами, властиві специфічні особливості, які завжди виокремлювали їх із багатьох інших видів відносин, що також мають грошовий характер [2, 324]. Проте зміни у соціально-економічному устрої зумо-

Проаналізовано особливості фінансово-правового регулювання ринку фінансових послуг України, а також місце та роль ринку фінансових послуг у фінансовій системі держави.

Ключові слова: ринок фінансових послуг, фінансова послуга, супроводна послуга, операційна послуга, фінансова операція, фінансове посередництво, небанківська фінансова установа, універсальна фінансова установа

вили формування системи господарських правовідносин, які стали предметом правового регулювання окремої галузі права. Суспільні відносини в сфері діяльності фінансових установ, здійснення розрахунків, страхування, фінансового лізингу, кредитування опинилися на межі правового впливу двох галузей. Саме тому на нинішньому етапі необхідно розмежувати предмет правового регулювання.

З цього приводу відомий теоретик фінансового права Д. Беккерська зазначає: «Вченим юристам — фінансистам необхідно наполегливіше відстоювати позиції збереження норм фінансового права за галуззю, що регулює фінансову діяльність держави. Підставою для цього є прийнятий в Україні Господарський кодекс України, в якому фінансова діяльність в державі навіть не згадується, а все зводиться до господарської діяльності» (*пер. авт. — О. Ш.*) [3, 2–3].

Науковці, проводячи класифікацію методів правового регулювання відносин комерційних банків з центробанком, дійшли висновку про адміністративно-правовий характер правовідносин у сфері банківського регулювання. Серед прихильників адміністративної домінанти у регулюванні ринку фінансових послуг слід відзначити Л. Єфимову, О. Качан, В. Кротюк та інших.

Для того щоб визначити галузеву належність імперативних відносин, які виникають на ринку фінансових послуг, необхідно проаналізувати предмет правового регулювання фінансового та адміністративного права. Зокрема, В. Авер'янов до предмета адміністративного права відніс групи однорідних суспільних відносин, що формуються: у ході державного управління економічною, соціально-культурною та адміністративно-політичною сферами, а також реалізації повноважень виконавчої влади, делегованих державою органам місцевого самоврядування, громадським організаціям та деяким іншим недержавним інституціям [4, 87]. Проте В. Нагребельний зазначає: «Фінансовим правом регулюються тільки організаційно-майнові (організаційно-грошові) відносини, що випливають з владної діяльності держави в особі уповноважених державою органів з приводу створення, розподілу і використання нею фондів коштів. У цих відносинах завжди проявляється владно-організуюча роль держави в розподілі і перерозподілі внутрішнього валового продукту і національного доходу, оскільки ці відносини мають владно-майновий (грошовий) характер» [5, 32]. Імперативно-владний характер є спільною ознакою згаданих правовідносин, проте фінансові правовідносини є владно-грошовими, крім того, базовою категорією фінансового права є фінансова система держави.

На думку автора, ринок фінансових послуг — невід'ємна складова фінансової системи держави, адже саме фінанси суб'єктів господарювання та домогосподарств (які акумулюють фінансові посередники), шляхом реалізації фіскальної та грошово-кредитної політики стають основою форму-

вання публічних фондів коштів. На підтвердження цієї тези С. Лондар твердить, що «... з'ясовуючи правову природу фінансової системи держави, як базової складової предмета фінансового права, слід зазначити, що однією з найхарактерніших ознак фінансової сфери є динаміка, рух коштів» [6, 43]. Фінансова система, на його думку, включає в себе органи управління фінансами, фінансово-кредитні установи, фінансові ресурси, закони, правила, норми, що регулюють фінансову діяльність [6, 46].

Майновий (грошовий) елемент фінансових правовідносин часто стає причиною того, що окремі науковці схильні відносити їх до диспозитивних. На цьому наголошує М. Кучерявенко: «... слід звернути увагу саме на нерозривність відносин влади і специфічних майнових відносин, регулювання яких здійснюється як єдине ціле. Показовим щодо цього є порівняння з адміністративними і цивільними правовідносинами. Саме у них часто розмивають, змішують фінансово-правові відносини, але розмежування цих галузей і має будуватися на позиціях владно-майнового характеру фінансово-правових відносин (адміністративні правовідносини — владні; цивільні — майнові; фінансові правовідносини — владно-майнові)» [7, 33].

Автор цього дослідження не ігнорує комплексний характер правовідносин, які формуються на ринку фінансових послуг, проте адміністративно-правові, господарсько-правові та цивільно-правові відносини не належать до об'єкта цього наукового дослідження. На думку автора, саме імперативний аспект є визначальним для регулювання ринку фінансових послуг як складової фінансової системи держави.

Дослідження російських вчених, що проводяться у тому ж напрямі, дають змогу визнати фінансові установи суб'єктами фінансового права, зокрема О. Грачова вважає, що фінансова діяльність держави в умовах ринкової економіки охоплює сферу недержавних комерційних організацій, підприємств різних форм власності, іноземних інвесторів з метою підтримання законності і правопорядку у сфері фінансів [8, 111–112].

Говорячи про ринок фінансових послуг як складову фінансової системи держави необхідно визначити його роль у її функціонуванні та співвідношення з іншими її складовими елементами.

Фінансова система держави стала об'єктом дослідження багатьох науковців: економістів, фінансистів, політологів, юристів; саме тому позиції вчених щодо її структури різні, а часто і діаметрально протилежні. М. Кучерявенко розглядає фінансову систему як таку, що включає наступні ланки: 1) бюджетна система; 2) кредитна система; 3) обов'язкове державне страхування; 4) фінанси підприємств [9, 10–11].

На особливу увагу заслуговує підхід до структуризації фінансової системи Л. Воронової, відповідно до якого існує дві підсистеми:

«1. Публічні державні і муніципальні фінанси.

До цієї підсистеми входять централізовані і децентралізовані фонди: а) публічні централізовані державні й муніципальні фонди — державний і місцевий бюджети; б) централізовані державні цільові позабюджетні фонди; в) державний і муніципальний кредит; г) державне обов'язкове особисте і майнове страхування; д) фонди державних кредитних установ (автор прямо вказує у відповідній класифікації на Національний банк України, Державний ощадний банк України та Державний Український експортно-імпорتنний банк); е) децентралізовані державні і муніципальні фонди, створювані державними та муніципальними підприємствами, яким було передано державне і муніципальне майно.

2. Фінанси господарюючих суб'єктів: а) фонди підприємств, що займаються комерційною діяльністю; б) фонди фінансових посередників (банків, страхових організацій, недержавних пенсійних фондів тощо); в) фонди некомерційних організацій (неприбуткових)» [9, 21–23].

Позиція Л. Воронової окреслює фінансову систему держави, як цілісний об'єкт наукового дослідження. Науковець реабілітує велику групу суспільних відносин, яка залишалася поза увагою представників фінансової науки протягом багатьох років. Домінуюча роль держави в особі уповноважених органів державної влади, характерна для радянського періоду розвитку фінансової науки, відсутність приватної власності, а також нормативістський підхід до правової науки призвели до нівелювання ролі фінансів суб'єктів господарювання, а також домогосподарств у механізмі фінансової системи держави. Адже саме громадяни — підприємці та інші господарюючі суб'єкти, які сплачують податки, зумовлюють зростання ВВП, збагачують дохідну частину бюджету.

Автори «Сучасного економічного словника» Б. Райзберг, Л. Лозовский та О. Стародубцева розглядають фінансову систему як «...сукупність законів, правил, норм, що регулюють фінансову діяльність і фінансові відносини держави (грошова система, система фінансових установ)» [10, 360]. Важко погодитися з позицією авторів, адже сукупність законів, що регулюють фінансову діяльність держави, — це фінансове законодавство, або джерела фінансового права. А сама фінансова система — регульований об'єкт, а не регулятор.

Автори відомого підручника «Економікс. Принципи, проблеми і політика» К. Макконнелл і С. Брю характеризують фінансову систему як таку, що включає федеральну резервну систему, до якої належать 12 національних федеральних банків, які є одночасно і центральними банками (інші країни, як правило, обмежуються одним таким банком), комерційні та ощадні установи.

Зважаючи на вищезгадане, можна, на нашу думку, визначити **фінансову систему** як сукупність уповноважених органів державної влади, місцевого самоврядування та недержавних фінансових інституцій, які на підставі діючого законодавства дають змогу регулювати на макро- й

мікрорівні сукупність потоків коштів і забезпечують функціонування економіки та процес створення ВВП.

Отже, ринок фінансових послуг належить до структури фінансової системи України і, відповідно, є об'єктом наукового дослідження фінансового права.

Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг» встановлено, що «...ринки фінансових послуг — сфера діяльності учасників ринків фінансових послуг з метою надання та споживання певних фінансових послуг. До ринків фінансових послуг належать професійні послуги на ринках банківських послуг, страхових послуг, інвестиційних послуг, операцій з цінними паперами та інших видах ринків, що забезпечують обіг фінансових активів».

Основна функція ринку фінансових послуг — організаційна, адже ринок — це найбільш прийнятне середовище для взаємодії фінансових посередників та клієнтів, яке гарантує захист майнових прав осіб. О. Василик визначає ринок фінансових послуг як «механізм перерозподілу фінансових ресурсів між окремими суб'єктами підприємницької діяльності, державою і населенням, між учасниками бюджетного процесу, деякими міжнародними фінансовими інститутами» [11, 335]. Отже, бюджетні та податкові правовідносини на ринку фінансових послуг становлять невід'ємну складову об'єктом наукового дослідження фінансово-правової науки.

На користь цього висновку І. Рогач зазначає: «кругообіг коштів, що опосередковує економічну діяльність у державі, здійснюється постійно, проте в процесі цього руху коштів може настати час, коли їхня частка вивільняється з кругообігу на окремо взятому підприємстві або в організації, чи у конкретного громадянина. Інші суб'єкти економічного процесу в цей же час відчувають тимчасову потребу в коштах. Ринок фінансових послуг здатний задовольнити інтереси кожного з них» [12, 412].

У науці фінансового права напрацьовано чимало наукових та практичних підходів до визначення категорії ринку фінансових послуг, часто вони суперечать один одному, тому потребують більш детального аналізу.

У підручнику «Вступ до банківської справи» М. Савлук визначає ринок фінансових послуг як сферу діяльності банків. На думку автора, ринок фінансових послуг — це «механізм перерозподілу грошових коштів між секторами і суб'єктами економіки та збалансування окремих грошових потоків і грошового ринку в цілому, до якого входить ринок грошей і ринок капіталів (фінансовий). До ринку грошей віднесено ринки короткострокових позичок і короткострокових фінансових активів та валютний ринок, а до ринку капіталів (фінансового) — ринки цінних паперів та середньо- і довгострокових банківських позичок» [13, 60]. Таким чином, ринок фінансових послуг визнача-

ють як ринок капіталів.

А в підручнику «Гроші та кредит» той самий автор структурує грошовий ринок за трьома ознаками: «За економічним призначенням ресурсів він поділений на ринок грошей і ринок капіталів (без ототожнення останнього з фінансовим ринком). За інституційними ознаками до нього включено ринки банківських кредитів і продуктів інших фінансових інституцій та фондовий ринок. За видами фінансових інструментів грошовий ринок включає ринки позичкових зобов'язань і цінних паперів та валютний ринок» [14, 114–118].

Аналіз зазначених наукових праць дає підстави зробити висновок про економічний зміст відносин на ринку фінансових послуг. Проте ринок фінансових послуг має під собою підґрунтя товарно-грошових відносин, які врегульовуються нормами і законами, що у своїй сукупності формують окрему галузь права – фінансове право. Тому не слід ігнорувати організаційно-правовий аспект, в якому **ринок фінансових послуг** – це сукупність імперативних правовідносин у сфері регулювання та нагляду за діяльністю фінансових установ органами державної влади та місцевого самоврядування, з метою забезпечення належних умов для здійснення фінансових операцій, отримання прибутку, захисту майнових інтересів

вкладників та створення сприятливого інвестиційного клімату.

Висновки

1. Розгляд сутності ринку фінансових послуг у структурі фінансового ринку потребує врахування інформаційного та інституційного аспектів. Такий підхід є наслідком усвідомлення функціонального призначення ринку фінансових послуг, що полягає в подоланні асиметрії інформації між економічними агентами і формуванні нових інноваційних можливостей.
2. Фінансовий ринок призначений для здійснення угод між покупцями і продавцями фінансових ресурсів, а сутність ринку фінансових послуг у тому, що він відображає конкретні форми організації руху фінансових ресурсів за допомогою фінансово-кредитного механізму.
3. Ринок фінансових послуг – це сукупність відносин продавець – покупець, здійснюваних через фінансову послугу як сферу господарської діяльності, де фінансові послуги спочатку виробляються для обміну або купівлі-продажу. У повсякденній господарській практиці важливий не сам по собі фінансовий ринок, а конкретні форми прояву фінансових стосунків через надання фінансових послуг, різноманітні види яких встановлюються державою.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Кравчук Н. Фінансова система держави: теоретична концептуалізація та проблеми структурування // Світ фінансів. – 2006. – Вип. 3(8). – С. 81-89.
2. Воронова Л. К. До дискусійних питань щодо предмета і методу фінансового права / Л. К. Воронова // Вісник Академії правових наук України – Зб. наук. праць. – № 2. – Харків, 2003. – С. 313-324.
3. Беккерская Д. А. Финансовое право в XXI веке: основные проблемы и пути развития / Д. А. Беккерская // Финансовое право, 2005. – № 1. – С. 2-3.
4. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т : Т. 1. Загальна частина / ред. кол. : В. Б. Авер'янов (голова) та ін. – К. : Юридична думка, 2007. – 592 с.
5. Нагребельний В. П. Фінансове право України. Загальна частина : навч. посіб. / В. П. Нагребельний, В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос ; за заг. ред. членакор. АгрН України В. П. Нагребельного. – Суми : Університетська книга, 2004. – 320 с.
6. Лондар С. Л. Входження України у світовий економічний простір та трансформація фінансових визначень / С. Л. Лондар // Фінанси України. – 2006. – № 5. – С. 39-49
7. Кучерявенко М. До питання про систему фінансового права. / М. Кучерявенко // Право України. – 2003. – № 4. – С. 33-37.
8. Грачева Е. Ю. Развитие государственного финансового контроля в Российской Федерации как тенденция формирования социального государства / Е. Ю. Грачева // Международная научно-практическая конференция [Финансовое право в условиях рынка в XXI веке] посвященная юбилею кафедры финансового права и бухгалтерского учета МГЮА – М., 2005. – С. 111-112.
9. Воронова Л. К. Финансовое право : учеб. пособ. / Л. К. Воронова, Н. П. Кучерявенко – Х. : Легас, 2003. – 360 с.
10. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 495 с.
11. Василик О. Д. Теорія фінансів : підруч. / О. Д. Василик. – К. : НІОС. – 2000. – 416 с.
12. Міжнародні фінанси / за ред. Рогача О. І. – К. : Либідь, 2003. – 784 с.
13. Вступ до банківської справи / відп. ред. М. І. Савлук. – К. : Лібра, 1998. – 344 с.
14. Гроші та кредит : підруч. / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін. ; [За заг. ред. М. І. Савлука]. – К. : КНЕУ, 2001. – 599 с.

Шевчук О. Р. Рынок финансовых услуг как объект научного исследования финансово-правовой науки

Проанализированы особенности финансово-правового регулирования рынка финансовых услуг Украины, а также место и роль рынка финансовых услуг в финансовой системе государства.

Ключевые слова: рынок финансовых услуг, финансовая услуга, сопровождающая услуга, операционная услуга, финансовая операция, финансовое посредничество, небанковское финансовое учреждение, универсальное финансовое учреждение

Shevchuk Oksana. Financial services market as an object of research for financial law science

This article discusses the features of finance law regulation of the financial services market of Ukraine and the place and role of the financial services market in the financial system of the state.

Keywords: market in financial services, financial services, supporting service, operational services, financial transaction, financial intermediation, bank financial institution, a universal financial institution